

E 124/4

Különlenyomat a Debreceni Szemle 1940. évi februári számából.

Voinovich Géza : Arany János életrajza.

III. kötet. Budapest, a Magyar Tudományos Akadémia kiadása, 1938.¹

Arany életútjának utolsó szakaszát, a Pestre költözésétől haláláig terjedő pár évtizedet öleli fel itt Voinovich az elemző elmének és elméleti készségének olyan gazdagságával, amelyhez fogható életrajzirodalmunk mai áradatában keveset találunk. Hiszen, ha van költői pálya, mely a történeti és filológiai tudás mellett époly mértékű esztétikai avatást igényel, bizonyára az Aranyé az, akinek lelke mélységeit megjárni, érzelmi és képzelmi mozgalmait nyomon követni csakis rokontermészetű adományok birtokában lehet. Aztán, milyen lelkiismeretes gond a kutatásban, új és emelkedett szempontok a feldolgozásban! Ez magyarázza, hogy amíg ismeretünket hőséről mintegy betetőzni látszik, könyve a nem szakközönség kezében is mindig vonzó olvasmány marad.

A kötet anyagát Voinovich Arany köz- és magánéletének gondos mérlegelésével itt is négy részre osztja, úgy, hogy az egész mű, az előző nyolc fejezettel együtt (I. és II. kötet) éppen tizenkettőre kerekedik ki. Akárcsak valamely szép Arany-eposz, amellyel még a részletekben is (az események művészi csoportosítása, finom jellemzések, képek és hasonlatok kedvelése stb.) feltűnő egyezést mutat... Így lép elénk a fővárosba települt költő Üllői-úti csöndes lakásán, magányos sétái alatt, hivatali gondjaiba és írói álmaiba merülten, előbb mint szerkesztő, a Kisfaludy Társaság igazgatója, a Tudományos Akadémia főtítkára, a Shakespeare- és Molière-fordítások lelke stb. stb., tehát lépten-nyomon olyan kiváló munkakörök élén, melyek a korabeli magyar szellemi élet legfontosabb eseményei egyúttal... Első folyóiratának, a „Figyelőnek“ programja — a sok kiforratlan nézet és maradi közönség miatt — bizony még meglehetősen vegyes. Új könyvek ismertetése, ifjabb tehetségek bemutatása, emellett tömérdek aktuális kérdés az Akadémiával, Kisfaludy Társasággal, a Nemzeti Színház életével kapcsolatban; polémia: a kritika és a szerkesztő jogáról, nyelvünk tisztaságáról, szapora utalásokkal literatúránk akkori tárgykörére, hangjára, irányaira úgy, hogy a „Koszorú“-nak már korlátoznia kell a tudományos s növelni a mulattató részt, sőt a női olvasók igényeit is figyelembe vennie... Mindezeket Voinovich igen tüzetesen és eleddig páratlan teljességgel vezeti elénk s méltán állapítja meg, hogy jobban szerkesztett irodalmi és kritikai közlöny azóta se látott napvilágot nálunk; hogy Arany dolgozótársai közt ott van minden számottevő magyar író: elismert tekintélyek és tehetséges fiatalok, eredeti tanulmányokkal és cikkekkel a hazai és külföldi irodalom remekeiről, a drámáról, a népi költészetéről stb. Aztán avatott műfordítók a német, francia, angol, spanyol, portugál és orosz irodalomból, köztük a szerkesztő, akit, bár német szövegek nyomán, egyre jobban érdekel ez őszerejű nép elbeszélőinek (Gogolj, Tolsztoj, Turgenyev stb.) megkapó realizmusa. Egyáltalán, alig van olyan kérdés, amin ott ne lebegett volna az ő éber szeme vagy nagy tekintélye, némely dolgokban mint kezdeményező, másutt, hevesebb vitákban, mint békítő, vagy kiegyenlítő erő. S még apró üzeneteiben is szellem szikrázik, eltekintve attól, hogy magánlevelezést pótol, mert a kérdezősködések, rekriminálások áradatára lehetetlen volt egyenként válaszolnia, mikor még a kéziratok javítását, korrektúráját is csaknem kivétel nélkül maga végzi. Így lett, hogy Arany mihamar „valóságos örvé“ válik az irodalomnak — mondja szellemesen Voinovich — aki nem engedhette, hogy „puszta tehetetlenségi nyomatékánál fogva haladjon minden, hanem nevelni is kívánta az ifjabb költői nemzedéket“. S míg számbaveszi a letűnt évtizedek hagyatékát, rámutat a jelen hiányaira s közös eszméket, irányokat, törekvéseket

¹ A lap terjedelmének korlátozása miatt ezt az értékes tanulmányt kissé késve hozzuk. A szerkesztő.

sürget, — s mindig az irodalmi jogfolytonosság tudatában, akár a „költői idomok“ iránti érzék tomplúsát, akár liránk túltengő termelését teszi is szóvá. Közben hányszor panaszodik a fölényre, vagy pártos kritika túlkapásai ellen, mely rossz munkákat felburjánkoztat, a jókat, eredetieket meg elhallgatja, míg ő sohasem múlt hangulat, hanem emelkedettebb szempontok alapján bírál. A közönséget igyekszik tájékoztatni, az irodalom érdekeit védeni, költőt és írók gyöngéden figyelmeztetni, aminthogy a műveket sem elvont normákhoz mérésikéli, hanem belőlük vonja ki a műfaj sajátos törvényeit s lehetőleg folyton a részletekig hatolva beléjük. Innen van, — hangsúlyozza Voinovich — hogy Arany kritikája voltaképp nem is értékelő, mint inkább oktató és rávezető jellegű s „nem is esztétikai, hanem művészettani pilléreken nyugszik, amiket költői alkotómunkájának sok verejtékével maga épített ki magának“. Azokat pedig, amiket a műfordítás elveiről mond („Nem elég azt mondani el, amit az eredeti, hanem úgy is mondaní el.“ „Nem a pusztá értelem a fő, hanem a benyomás, amit az olvasóra tesz“) ma is általános érvényű szabályoknak kell elismernünk (86. l.). De épily behatóan elemzi az életíró Arany „Írói arcképeit“, sokat emlegetett „esztétikáját“, meggyőzően mutatva ki, hogy ez sem valami tudós spekuláció, hanem egyszerű poétikai tanácsok eredménye, akár a szép fogalmára, az egyszerű utánzásra, akár a költészet céljára és eszményítő voltára vonatkozzanak. S ha elmékedéseinek útja kétségkívül a német klasszikusok (Goethe, Schiller, Herder stb.) felé mutat, akkor sem pusztá átvételek, hanem véletlen vagy ösztönös találkozások eredménye, amelyek átszüremkedhettek hozzá olvasmányából, aminthogy több kérdés, amiről szívesen gondolkozik (az eszményítés), benne élt már korának levegőjében. Mindezeket a kérdéseket contról-pontra a hű biografus művészi vonalvezetésével világítja meg Voinovich, hogy a következő (X-ik) fejezetet már csaknem egészen a „Buda halálá“-nak szentelje.

Mindjárt igen tanulságosan mutat rá, hogy az ötvenes évek első kísérletei után mint ébredeznek Aranyban újra a „hún eposz“ régi tervei. Hogy előbb elméleti úton közelít feléjük: az eposz műfaji sajátágain és elevenítő erőin gondolkodik, a trilógiában pedig visszatér oda, ahonnan kiindult: a magyar krónikákhoz és a magyar hagyományhoz, Priszkoszhoz és Ipolyihoz, s alkotó hevében még a saját töredékeit is olybá veszi, mintha azok is költői maradványok lennének. S amikor így mindent gondosan elrendez s még erősebb lélektani egységbe foglalja (a személyek számát, a mult emlegetését, az idő és események körét összehívja), tizenkét énekre kerekíti ki tervét, ami „méltyőbb is a tárgyhoz és arányosabb is az utolsó taggal“. Most lesz világossá előttünk, hogy mielőtt idáig jutott Arany, miért konstruált egy egész új elméletet a modern eposzról és hirdeti, hogy a klasszikai formákon kívül ölthet másféle idomot is, pl. a nép formáiban, de nagy művészettel s csak olyan mondai alapon, mely évszázadokon át mintegy történelmi meggyőződéssé, nemzeti hitté változott. Hogy a kor vezető eszméje, a nemzetiség, főként az eposzra termékenyítő, mert a nemzetiség épp a multnak a folytatása a jelenben és a jövőben (Hebbelről. V. 109. l.). Hasonló elmélyedéssel kíséri Voinovich a hagyomány és költői lelemény szövédékeiben a mű cselekményének fejlesztését s már eleve kiemeli, hogy az összeütközés magva nemcsak a két testvér jellemében, hanem a nép Etele iránti vonzalmában s az áltári lángok baljóslatában is el van hintve. Velük indul el a végzet szakere, hogy mihamar összekuszáljon mindent: — Detre áskálódásában, a hadgyakorlat és vadászat eseményeiben, az asszonyok találkozásában és összeveszésében, de legfőképp az Ármány-jelenetben, amely igen fontos összekötő híd, egyúttal fokozás a két különálló mondai rész között. Mert Hadúr csak ezután avatja hősvé Attilát, ítél neki viláгурalmat, azzal a föltétellel, *ha uralkodni fog önnön hibáján*. Igen, igen, ebben a pillanatban lesz Attila „végzetes hőssé“, mert fölemelkedésében már benne van tragikai bukásának a csirája is. Aminthogy a követségjárás sokrétű mozzanata már vízvonalasztó a két uralkodó kettős útja közt, amitől kezdve még szélesebb mederben s még rohamosabban árad a cselekmény — a kikerülhetetlen testvérgyilkosságig. De közben is mennyi titkos és sodró erejű elemet bontogat ki előttünk az életíró: Etele álmában, amelynek rögtöni betelése így alkalmazva, még jobban növeli a csodásságot, elindítja a hős világhódító hivatását, fokozza hybrisszé önbizalmát, sőt valami csodálatos intuícióval rávillant Krimhild ébredő bosszújában az eljövendő nemzetpusztulásra is. Egyszóval, fonákra fordulni látszik minden, a testvérek, az alattvalók és uralkodók, az

asszonyok és hitvestársak közt, amikor Etele, Buda mind eszeveszettebb kihívásai feletti vakdühében: egyszerre betölti a maga és népe végétét.

Épily gyökerekig hatóan tárja fel a könyv írója Arany teremtő géniuszának legkülönbözőbb forrásait és módjait, hogy mit, hogyan és honnan vett át, miként módosított vagy helyezett el? Leleménnyel és lélektannal, hogy mintegy az alkotás hevében látjuk a költő megfigyelő, leíró, rendszerező és motíváló erejének bonyolult útjait és eszközeit. Mindent fejlesztve és fokozva, ahol meg jönnek látja: népmesei és mondai vonásokkal színezve. Itt sejteti egyúttal több helyt olyan lappangó, ősi énekek sugalmát (pl. az Árpádházi rexek és duxok harcát), amikre a tudományos kutatás is csak jóval később, a mi korunkban mutatott rá (Négyesy). Arany csalhatatlan érzéke azonban rájuk tapintott már a krónikákban... Vagy ott a „Csodaszarvas“ regéjének bevonása, amely amíg páratlan szépségével úgy hat, mintha táborúzeknél felhangzó hegedős-ének lenne, ugyanakkor a hún-magyar nemzet rokonságával a hún történelmet is közelebb hozza hozzánk. Mintegy előkészít a végső kifejlésre, *mindig nemzeti örökségünk gondolatában.*

De itt vesz alkalmat az életíró arra is, hogy kissé magasabb perspektívába emelten, újra fölvesse az annyit emlegetett *eposzi korszerűség* kérdését s apróra kimutassa, hogy Arany a maga eljárásában nem követte sem a régi harcos és kalandos (Aeneis: Megszabadított Jeruzsálem), sem az újabbkori „romantikus vegyülettel modernizált“ eposzt (Childe Harold, Anyegin, Frithjof-rege), hanem hangra-tárgyra teljesen eredeti marad. Mellőz sok hagyományos és formai szabályt (invocatio, propositio, seregszemle stb.) és bár tiszteletben tartja, változtat még a régi gépezeten is. Fátyolozottabban jelzi a természetfeletti erők beavatkozását s ha pogány mitológia híján maga is hajlik a dualizmus felé, de sokkal óvatosabban és valószínűbben, mint elődei tették. Csupán olyformán, ahogy a Biblia, vagy a népi és művészi képzelet sejtetik, hogy „általuk mintegy a végzetet érezzük lebegni az események felett“ — mondja mélyelmű rávilágítással Voinovich. — Ugyancsak ő jelzi, hogy az a tragikai mag (a hős jellemében és viszonyaiban, hogy ő és népe csaknem egyik, a sorsuk is mindjobban összefonódik, hogy vezére bűne miatt nemzetének is el kell buknia stb.) már a mondában ott lappangott, de Arany volt az, aki kiérezte s tette a *bűn és bűnhődés összekapcsolásával* olyan megrázó erejűvé. És ha alakjai inkább a körülmények, semmint maguk által fejlesztik tovább a cselekvényt, ne feledjük, hogy mindez bizonyos tekintetben a költő sajátos elveiből folyik.¹ Ő ad hozzájuk leleményt és bármi történik közöttük vagy bennük, mindig a maguk egyénisége (kora, véralkata, fajisége stb.) szerint reagálnak rá s hozzá éles pszichofizikai jelek kíséretében, mint Attila és Buda, Gyöngyvér és Ildikó, főként a germán Detre, aki közvetve oka a testvérgyilkosságnak, a trilógia végén pedig az egész hún birodalom bukásának.

Ha a hún trilógia eszmei fejlesztéséről, hogy „hogyan lett úrrá Arany nehéz tárgya felett“, az életíró itt már nem beszél,² annál tüzetesebben foglalkozik a mű felett lebegő *kor és mondák levegőjével*, amely épúgy jelentkezik a tárgyban (testvérgyilkosság), mint a szereplők szertelen gondolkodásában, érzésében és beszédmódjában. Itt látszik igazán, hogy mennyire fel tudta használni Arany gazdag népi ismerete mellett az élet és a hagyomány minden morzsáját; a régi, a népi és az új költői nyelvnek páratlan ismeretével, a formának és a tárgynak teljes összhangba hozatalával, s közelítette meg általuk a naív eposz hangulátát annyira, mint műköltőink közül — Homérosz óta, a külföldieket sem véve ki, — senki. Ez a rész, idestova mintegy húsz lap, ahol ezeket Voinovich az eposz néprajzi és nyelvi, stilisztikai és verstani jelességeiben végig vizsgálja, Aranytanulmányaink egyik legszebb és leggazdagabb fejezete. S nemcsak azért, mert az idevágó egész irodalmat megszólaltatja, hanem, mert tömördek eredeti gondolattal még meggyőzőbbé és tanulságosabbá tudja őket tenni. Mennyi példában mutat rá új meg új költői szépségekre! Olyanokra, amelyeneket eddig nem, vagy nem ilyen alakban láttunk és élveztünk. Fínom és frappáns megállapításaiból legyen elég itt csupán egy-kettőt idéznem, pl. amikor Arany jellemző erejéről szól, — sok hasonló közt — ezeket mondja: „Alakjainak minden lélekrezdülését figyelni, egy percre sem hagyja magukra őket, ütőerükön folyvást rajta tartja

¹ L. Széptani jegyzeteit, II. r. 11. §.

² Bővebben szólott róla a II. kötet 160—84., 232—52. lapjain.

kezét“ (135. l.). Másutt : „Egypár személy akarata a nép sorsa, története. Az emberek egyszerűen gondolkodnak, tapasztalásból érvelnek, elvont mondanivalókat köznapi megfigyelésekkel példázzák“ (142. l.). Majd Arany szókincsének jelentésformáló erejét aposztrofálván, így szól : „Az ő kezében a mindennapi szavak fényt és súlyt nyernek, ellágyulnak és méz van bennük. Máskor nyelvének márvány tömörsége van, szavaiban fény rezdül, mint a drágakőben, vagy úgy omlanak, mint a nehéz bársony redői“ (149. l.). És még egy sereg ilyen, előbb és később, ha lenne elég helyünk idézni, hozzá.

Ilyenmő fejtegetések után pillant Voinovich a 60-as évek közállapotaira (XI. fej.) s bennük az újraéledő Akadémia munkásságára, s leírja szervezkedése útját, első elnökeit, nevezetesebb tagjait és hogy az elhunyt Szalay László után mint emeli a közbizalom a titoknoki székbe — 1865 január 26-án — Arany Jánost. Ettől kezdve az ő fáradt és beteges vállain nyugszik e munkakör egész adminisztrációja, ezernyi gondja és bár koronként könnyítenek rajta, de az újítások jórésze (az üléseknek a nagyközönség előtt is vonzóbbá tétele, az osztály-értesítők átfurmálása, a tudományok művelése mellett azok terjesztésére is irányuló törekvés stb.) mégis az ő hivataloskodása alatt megy végbe. Közben sok eredeti és fordított művet tesznek közzé, újabb meg újabb vállalatokat indítanak, átteremtik az Akadémia egész szervezetét, 60-ban az Alapszabályait, amelyek kétségkívül csökkentik Arany hivatali gondjait, de nem csökkenthetik a felelősségét. Mert ritka lelkiismeretessége a pontos munka mellett bizonyos „irodalmi formát“ igyekszik adni mindennek, még az egyszerű nekrológoknak és megemlékezéseknek is. Évi jelentései sem pusztá beszámoló, hanem telestele magas allúziókkal az Akadémia hivatására, vagy egy-egy vezető elvnek s eszmének a fejtegetése, például a tudomány „kozmpolitizmusáról“, nyelvünk feltűnő romlásáról vagy tudósainkat féltve — a kiegyezés után mindent elnyelő politika uralmától...

E súlyos időszakos pillérei alá helyezi aztán Voinovich Arany magán- és családi életének nevezetesebb mozzanatait: költői törekvését, néma sóvárgását a független nyugalom után, Juliska lányának halálát, Laci fiának növekvő sikereit, Tompa megható búcsúzódását, pesti barátai körét stb. S valamennyit annyi ismeretlen adalék: egykorú lapok, baráti nyilatkozatok, családi hagyomány és kiadatlan levelek alapján, ami sok tekintetben új világtításba helyezi előttünk a szereplőket és viszonyokat. Azzal pedig, hogy lehetőleg mindig a költőt beszélgeti, még több valóságérteket önt az eseményekbe, külső dolgokkal is jelezni tudván a bensőket, Arany gazdag lelkének finom és rejtelmes fodrozatát. Ki felejtethné el például azokat a szép sorokat, melyekben a lesújtott apa gyászát festi az életíró s hogy hogyan emelkedik ki fájdalomából a hit és kötelességtudás szárnyain, amikor pedig azt veszette el, akit talán legjobban szeretett ezen a földi világon. Aztán hogy lassan, későn, mint jelennek meg lantján az első lírai sziporkák, egy-egy hevenyészett vagy odadobott sor, s merül el végre menedékkül az ő és új klasszikai remekek olvasásába. De jótékonyan hat rá „Összes költeményeinek“ Ráth-féle kiadása (két alakban is), ami amellett, hogy anyagilag is kedvező feltételekkel jár, újra feltárja poézisének egész ismert világát: a nagy eposzoktól és költői beszélyektől kezdve minden műfajt, a tárgy és érzés, a hang és ritmus kimeríthetetlen sokfélesége szerint. Mi természetesebb, hogy az irodalom is ünnepi hangulattal kíséri az eseményeket és amíg jeles tollak sietnek művészi jelentőségét magyarázni, az Akadémia meg nagy jutalmával tünteti ki, „egész pályáját óhajtván koszorúzni a költőnek, aki a magyar epikai költészetnek nemzetibb irányt adott, a mű-balladát megteremtette, más műveiben is az eszme és alkotás erejét a nyelv és nemzeti ritmus ritka bájával egyesíti“ (203. l.). Így elevenednek meg előttünk Voinovich leírásában az öregedő Arany tűnő álmai és reményei, csalódásai és lemondása, majd gyöngékedése kapcsán: „karlsbadi üdülése“, ahol szinte nyomon követjük „a megtört, koravén embert, amint zöld felöltőjében, magányos sétáin járkál, itt-ott egy-egy szál virágot tépve unokájának, bújva az emberek előtt, takarékosan élve és szerényen“ (228. l.). És bár versíró kedve még mindig nehezen lendül, annál bensőbb érdekek fordul a görög-római klasszikusok felé. Homéroszon, az epikusokon és historikusokon át a drámaírókig, s végül általános meglepetésre Aristophanesnél áll meg. Három és fél év alatt szinte játékos gyorsasággal fordítja le az egészet (1870 aug.—1873 január 20-áig).

Vajjon mi vonzhatta annyira Aranyt „a gráciák e neveletlen kedvencéhez”? — kérdezték nyomban, minden elragadtatásuk mellett költők és tudósok csaknem egyhangúan. Voinovich, amint sorra vizsgálja az idevágó összes tárgyi, kortörténeti és lélektani magyarázatokat, Péterfy Jenővel együtt abban állapodik meg, hogy hatott rá Aristophanes mindenekelőtt mint „eleven olvasmány”, mely közvetlen belevisz a görög mindennapi élet sürgelmébe és mert tele élccel, tréfával, szarkazmussal. Sarkalták továbbá a feladat nehézsége, nyelvi és tárgyi bökkenői, aztán az a körülmény, hogy egy egészen más műveltségű kor és nép igényeit kellett szem előtt tartania és jobbra olyan olvasóközönséget, mely alig-alig férhet hozzá az eredeti szöveghez. Ami pedig a fordítás értékét illeti — fűzi tovább az életíró, — az olyan tökéletes, hogy „az eredetinek magyar reprodukciójaként tűnik fel”. Hívebben adva vissza az antik vígjátékírónak akár szellemét, akár nyelvi sajátosságait, mint a külföldi rokon kísérletek közül bármelyik. Szóval a kötetnek ez a része, nyolc-tízlapos tanulmány, nemcsak az addigi bűvárlatok eredményét foglalja össze, hanem finom és szellemes reflexióival, mint önálló essay is kimagaslik a kérdés irodalmából. Aminthogy egészen újszerűek a könyvnek azok a lapjai, ahol azt fejtegeti, milyen hatása volt a sikernek az öregedő költő kedélyére! Hogy visszatérítette íróasztalához, felköltötte — fia babérajain is lelkesedve — régi alkotó vágyát és önbizalmát, hogy most már nemcsak eredeti alkotásokra gondol, hanem félretett töredékeit is elő-előveszi (*Kóbor Tamás, Bolond Istók*). Sőt egyre többet foglalkozik Toldijával, hiszen a terv úgys kijegecülve élt már benne, dicsősége pedig egész pályafutását besugározta. Ez a mindenben ébredő ihlet, a gépi munkától való menekülés vágyával bírják rá végre, hogy 76 nyarán beadja lemondását az akadémiai titkárságról. Egyért esengve már a sorstól Horatiuszsal: „*integra cum mente nec turpem senectam degere, nec cithara carente*”...

Épp ezt a néhány „áldott esztendő” a hanyatlás éveivel együtt vezeti elénk a könyv utolsó (XII.) fejezete annyi körületekintő gondnal, mintha az író maga is ott lépkedne az öregedő költő oldalán, együtt járnak a tündérsziget kanyargó útjait, vagy üldögnének a romok előtt s a kedves tölgyek ingó árnyékán. Mintha maga is részese lenne az enyhülő szív lassú derűjének, amint újra kitárja magát minden ihletésre, új képekkel és benyomásokkal telik meg s még szabadabban ömlik művészi formákba... Íme, ezeknek a napoknak dús természetéhez fűzi Voinovich Arany kései lírájának méltatását, nyomon kísérve, hogy hogyan melegül át újra, egészen a költő lelke, lesz még mélyebb a versek hangulata és amíg eddig inkább félrehúzódtott belőlük, most tartózkodás nélkül rajzolja oda magát apró zsánerképeibe. Csaknem kizárólag *közvetlen benyomásokból* merít még akkor is, ha a közélet eseményeire fordul tekintete (belső torzszalkodás, szájhős-hazafiság, háborús aggodalom stb.). Szóval, egy sereg új elem lép költészetébe: a nagyváros élete, alakjai, képei s rajtuk valami szelíd mosoly és értelmes gúny: afféle őszi melabú, több húron is rezdülővel egyszerre, amelynek (az „*öregkor költészetének*”) ő ad először hangot irodalmunkban... De hasonló jelenségekkel állunk szemben *ballada-költészetében*, hol tartalom és forma dolgában szintén tovább fejlődik poézise. S bár itt is merít eleven benyomásokból (*Honvéd özvegye, Ágnes asszony, Hidavatás*), irodalmi forrás is hat rá (*Tetemrehívás*), de már elhagyja a történet mezejét s csaknem mindent a maga emlékeiből, képzeletéből, vagy a népi világ jelenségeiből szöveget. Voinovich itt is sorra veszi valamennyit s különösen mélyelmű fejtegetései azok, amelyekben az *Ünneprontók* és a *Vörös Rébék* mesei magját és rokonait kíséri végig, majd mindent összefoglalva megállapítja, hogy személyekben és eseményekben tömöttebbek ez új, mint régebbi balladái; tragikumuk drámaibb és megrázóbb és mivel az alapjuk mindig valami erkölcsi tévedés: a jellemekbe rejtett bűn helyett inkább a vétség erejére vetnek erősebb világosságot. Legtöbbjük valóságos „sorstragédia”, melyben a végzet uralkodik lépten-nyomon, a végzetben meg valami természetfölötti és rejtelmes, akár a néphitben és a babonában látjuk. Így értjük már, ahová konklúzióként jut el Voinovich, hogy általuk nemcsak nemzeti művészetét fejlesztette Arany a legmagasabbra, hanem ugyanakkor magát, az egész balladai műfajt is.

Ugyanezt a ritka szerkesztő és jellemző erőt vizsgálja tovább az életíró Arany utolsó nagy alkotásában, a *Toldi szerelmében*, s pontról-pontra jelzi, hogy melyik énekét mikor, meddig írta, vagy hogy hogyan formálta át olyanná, amint

ma állanak előttünk? Miféle részei honnan kerülnek elő (Ilosvai, krónikák, történetírók) s nyerne új alakot a költő művészi ujjai alatt? Különösen figyel Szalay Lászlóra, aki maga is írói érzéssel festi a főbb eseményeket, betekint a dolgok gépezetébe s nem egyszer erkölcsi ítéletet mond alakjai felett. Ahol pedig egyedül marad a költő, milyen csodálatos leleménnyel segít magán mind a személyek, mind a körülmények ismertetésében. Toldit például (mert odakint nem tud róla sem a monda, sem a történelem) álruhában szerepelteti, a várostromokat jórészt képzeletből pótolja; a hosszas harci részleteket meg azért alkalmazza — állítja Voinovich Riedlrel szemben —, mert nélkülük, ilyen nagy esemény nélkül, könnyen a verses regény felé hajlott volna az eposz, amitől pedig Arany mégis óvakodott. Szerkesztő ereje egyik legszebb villanásának tartja többek közt azt az eljárást, mellyel a két olasz hadjáratot összefogja és egységsíti akként, hogy az elsőnek a végét emeli csúcspontra, amikor Lajos bosszúvágya a Durazzói megölésével már úgysis betelt. Hiszen épp ez a vendetta volt az oka az egész olaszországi vállalatnak; a költő is folyton erre szegzi a király haragját: mivel Károly szította a pápát Andre ellen, ő rabolta el Lajos reménybeli jegyesét, Máriát, tőle kellett feltennie Andre kisfiának törvényes örökségét stb.... A bosszúhoz méltó az ítélettartás lefolytatása. Annyi egyéni színnel és drámai erővel, ami még sötétebb tragikai árnyat vet az események fölé. A feloldásuk is lassan történik: a megbántott hősök (Lacfi és Toldi) kiengesztelésével, Toldi György lányának fiúsításával, a hazaérkezés sok vidám és kedves epizódjával. Szóval a cselekmény láncza mindenütt összefügg, sehol semmi törés, amint-hogy az *egész mű* is szervesen illeszkedik bele a trilogia másik két része közé. Szereplői, a régibb alakok, nem útnek el sem fiatal, sem öregkori énjüktől, sőt, ha lehet, még jobban kiteljesednek, még elevenebbé teszik a mese és jellemrajz színes szövedékét. Ezért mondja az életíró, hogy Lajos pusztá neve itt telik meg igazán étellel, olvad egybe népünkkel és magyarságunkkal, veszi át mindenben nemzeti szokásainkat. És ha déli vére még néha föl-föllobban, cselre, sőt kegyetlenségre is hajlamos, viszont ő engeszteli ki a vézetest családjá iránt a Záchok kiirtása miatt. Érdekes, hogy Arany a „fátum eszméjét“ hogyan formálja át a maga céljainak megfelelően? Korántse megtorlálként emlegeti, ami elfordíthatná a figyelmet a királyi hősről, hanem sokkal emberibb módon: vád és szegény alakjában oltja az anya és fiú lelkébe. Ezek mind a Voinovich megállapításai, aki Toldiban meg azt hangsúlyozza, hogy „felölti ugyan magára a lovagi kötőt, és ami szívbeli törvény, abban igazi lovag is, de alapjában a puszták fia marad“. Igen, ezen fordul meg, mert kevésbe veszi a köteles szokásokat: sorsa az álharcban, hogy utána vonakodik a csíny bevallásától s vergődik tovább a szegény és szerelem kétségei között. Itt teljesen egyetértünk vele, de hogy végül, *ugyanazzal a véralakattal* mégis elkíséri a szerelemvallástól, ebben, a költő gondolattól szőtt retardációi, Toldi saját vallomása (IX. ének 58. vsz.) ellenére sem tudunk végkép megnyugodni. Itt valami zökkenő maradt, amelynek gyökérszálai az eposz tragikai felfogásáig nyúlnak vissza. Annál frissebbek a Piroskáról, Toldi Lőrincnéről, Anikóról, meg a két Bencéről stb. nyujtott jellemzése, úgy, amint bennük a magyar lelkiség és a középkori intézmények szálait bontogatja, a mű sokoldalú (poétikai, nyelvi, prozódiai) szépségeire, eposzi hagyományaira és romantikus elemeire mutat, amiket ha mind föl akaránk sorolni, úgy járnánk, mint ahogy az életíró mondja magáról Arannyal szemben, hogy „igazi dolgunk hovatovább nekünk is az idézgetés lenne“ (305. l.). Mégis hadd utaljak búcsúzóban a könyv befejező gondolataira, erre a néhány maradandó lapra, ahol annyi klasszikus tömörséggel jelöli meg Voinovich Arany emberi és költői nagyságát, jelentőségének és hatásának titkát, hogy míg a mű grandiózus épületét méltóan zárja le bennük, ugyanakkor a legszebb Arany-jellemrajzaink közé emelkedik.

Az újabb irodalomtudomány egyik sokat vitatott kérdése arra is keresi a feleletet, hogy vajjon a történelmi és filológiai módszerekkel dolgozó életrajz milyen mértékben függ esztétikai feltételektől, főleg ha olyan utakat kell megvilágítania, amelyekben művészi erők: az érzés és képzelet játsszák a főszerepet. Tehát írók és művészek pályájánál, akiknek lelkisége mindig elevenebben reagál a kor, környezet és események hatására, így szintén csak művészi eszközökkel érthetők és magyarázhatók meg elsősorban. Innen, hogy a külföldi, német,

francia, angol stb. irodalmakban már régen külön műfajjá lett az ilyen biográfia, míg nálunk Kazinczy első kísérletei után csak a múlt század második felében kezd feltűnedezni (Toldy művei), élén egy olyan klasszikus alkotással, mint aminő a Gyulai Pál *Vörösmartyja*, amely a költő életének és lelki alkatának, a kor és irodalmi viszonyok mesteri rajzával maga is mintájává lett műfajának. Bár követői máig sem múlták felül erényeit, de jelentékenyen gazdagították szempontjait, különösen a kritikai elvek és a lélektani elemzés sokoldalúságában, a külföldi literatúrákra is tekintendő távlatokban. (Legyen szabad az újabbak közül csak egyet említenünk: Papp Ferenc jeles életrajzát *Kemény Zsigmondról*.) A századforduló élénk mozgalmái azonban más irányban is kezdték éreztetni hatásukat. Az a sajátos hajlam, mely eddig se volt idegen egyesektől, hogy inkább epikai formába öntve adják leírásaikat és elemzéseiket (Bánóczy *Kisfaludy Károlyra*), mind gyakoribbá válik nálunk is, mikor egy nagy elbeszélő, Mikszáth, hirtelen eldob magától minden katedrai hagyományt s *Jókai életrajzában* egy egészen sajátos, mesélő típussal lepi meg a hazai irodalmat (1907). Nem a hős költészetét akarja már vizsgálni, hanem az életét és korát vezetni élénk, ezt is olyan alakban, ahogy a saját szeme és képzelete festik előtte. S ha már — íróról lévén szó — kritikát is kell hallatnia, akkor is szívesebben indul mások után, mert előtte az ember arca a fontos, vágyaival és törekvéseivel, olyformán, ahogy azt korunk divatos regényeiben látjuk napról-napra. Pedig Mikszáth itt is realista marad, nagy utánjárással szól hősről és viszonyairól, vagyis az igazságot akarja szolgálni mindenképen. Épp ez az erénye az, ami részletszépségei mellett, soká jogos érdeket fog biztosítani számára. — Szinte teljes ellentétéként jelenik meg azután — jóval előtte és utána — két kitűnő tanulmány, hogy szintén új utakat jelöljenek meg a magyar életírás terén: Riedl Frigyes *Arany Jánosra* (1887) és Horváth János *Petőfije* (1922). Amaz az esztétikai és lélektani módszer gondos vegyítésével, saját szavai szerint, Arany „természetrizáját” kísérel meg”. Hogy hogyan fejlődött egyéniségéből költészet, s hogy mint tükröződik költészetében embernek is kiváló egyénisége? Mérsékelt életrajzi elemzések voltaképp nem is pályakép, hanem inkább emberi és művészi lélekrizaj, mint aminő a Horváth Jánosé, azzal a különbséggel, hogy Horváth *fejlődésszerűen* kutatja Petőfi lírai jellemének lényegét, vonásait és virágboroulását. S mindig lelki és műfaji elemzés alapján, egyéniségében és körülményeiben, amint ilyen vagy amolyan formában megjelenik. Most már kettőjük nyomán, de más külföldi (angol, francia) példák hatása alatt, divatosakká lesznek nálunk is az olyan kísérletek, melyekben az író — sokszor a személyes barátság ihletében — hőse életét főleg az *egyéniességéből* igyekszik megmagyarázni. Olyformán, amint egykor, korában, környezetében s az életviszonyait meghatározó erők közt, az ösztönök homályában, az álmok és sejtelmek szárnyán, megjelent. Különös tekintettel érvényesülésének útjaira, művészi lelke folytonos sugárzására, mérlegelésére és motiválására. Ilyen pl. megint a legújabbakból idézve a Hankiss János igen értékes, szép könyve *Tormay Cécile*-ről. Kétségtől szellemes tollal s átlag komoly tanulmányok alapján, de egészen más célok jegyében írják „*regényes életrajzaikat*” azok az írók, akik biografusként is csak belletristák kívánnak maradni s maholnap egész romantikus ködbe emelik irodalmi, művészeti, történeti multunk egész Parnasszusát. (Gondoljunk csak *Balassi B. Zrínyi, Csokonai, Petőfi, Madách, Liszt, Nagy Lajos, Széchenyi* stb. életrajzaira.) Hiszen elvégre a komoly tehetség ilyen alakban is nyújthat remeket, a baj csak az, hogy kevés kivétellel nem a valószerűt, hanem a különöst keresik, a szertelenbe kalandoznak, néha-néha némi erotikus színezetessel.

Ilyenemű törekvések közepett jelenik meg Voinovich nagyszabású Arany-életrajza, a modern biográfiaírás minden készségével, s a legnemesebb hazai tanulmányok sugalmaival. Hiszen írója nemcsak tudós és esztétikus, hanem jeles szépíró, hazai és külföldi remekírók magyarázója, akit Aranyhoz — lángesze varázsán kívül másnemű kapcsolatok számai is fűznek. Hagyatékának hivatott öre, családi hagyományainak letéteményese, amik már magukban is olyan szárnyas erők, amik nélkül a költő valódi enje igazában meg sem közelíthető. Nem szólva arról, hogy már a huszas évek derekán (1924) közzéteszi *Összes munkáinak* kritikai kiadását. A legjobb és legmegbízhatóbb edíciók egyikét, aminővel nálunk klasszikus író dicsekedhetik. És most előttünk a teljes biográfia! Mivel a két első kötetét annakidején már bemutattuk, legyen szabad most az egész

műről, összefoglalóan annyit, hogy époly kiváló emberi, mint amilyen jeles írói pályakép s annál inkább, mert Voinovich a kettőt folyton együtt látja, s egymásra gyakorolt hatásában tünteti fel. Hozzá telestele az egyéni élet és színes korrajzok, az eszmék és formák fejlődésének avatott rajzával, sok új adattal, gondolatébresztő és irányító szempontokkal. De nem kisebb érdeme az anyag berendezésének arányos tagolása, szinte ritmikus volta, esztétikai értékelésének újszerűsége és magas színvonalúsága egy olyan finom és elegáns toll fogalmazásában, mely a tárggyal kezdettől fogva ösztönös összhangban áll. Talán Voinovich egyetlen dolgozatában sem vált több hangot és szint, mint éppen az Arany életrajzában. Látszólag egyszerű, mondhatnám társalgó tónusa mellett is milyen könnyed és választékos! De ha kell, elbeszélővé, elemzővé vagy drámaian tömörre tud válni. Sőt néhol, mintha a költő példája ihlette volna: régi és népnyelvi fordulatokat csillogtat. Az író gazdag és sokoldalú műveltsége minden bizonnyal itt is érezteti hatását.

Beöthy Zsolt, maga is a leglelkesebb Arany-magyarázók egyike, szokta volt mondogatni írásaiban is, előadásaiban is, hogy a művészi életrajz legnehezebb próbaköve nálunk — talán az Arany pályafutása. Mert igaz, hogy érdekes fordulatokban szegény, de „egy finom idegélet titkolt forradalmi közt hányódó lelki története csak a legigazabb művészt fogadhatja el historikusának”. Mélyen hisszük, hogy ez az avatott historikus Voinovich Gézában elérkezett. Műve valódi nyereség nemcsak az Arany-irodalom számára, hanem életrajzi műformánk fejlődéstörténetében is.

Pap Károly.

